

VÖRÖS ISTVÁN

Csizmában a túlvilágra?

élmény – ihlet – inspiráció

VÖRÖS ISTVÁN (1964) Budapest

Művészet nem lehet meg művészet nélkül. Az nem költő, aki nem jár képtárakba, nem hallgat vonósnegyeseket, aki kerüli a színházat, sose dugja az orrát filozófiai munkákba, nem érdekli a természettudomány világtérképezése, nem foglalkozik, akár negatív módon is vallási kérdésekkel. Magyarul: művészet, tudomány, filozófia a mindennapi kenyere kell legyen egy művésznek. Radikális kijelentés? Azt hiszem, csak az összefüggések leírása. A be nem vallott, sokszor eltitkolt és eltagadott összefüggéseké. A művészet táptalaja a művészet. A közvetlen, spontán élmény másodlagos. A naiv ráhatás. De az is igaz ugyanakkor, hogy a művészet maga a legnagyobb élmény. Ráadásul olyan élmény, amely a remélhetőleg létrejövő újabb művel már egzisztenciálisan egynemű. A pozitív életemény reflektálatlan, és addig jó, amíg az. A művészeti élmény viszont épp abban áll, hogy egyszerre érzékelünk valami látszatot, valami szép vagy figyelemre méltó felszín, anyagot, és fedezzük föl azt is, ami mögötte van. Két-, de lehet, hogy háromrétegű. Felmutat egy jelenséget, miközben maga is jelenséggé válik. Majd gondolatilag értelmezi, amit bemutatott, illetve értelmezésre készíti a befogadót is. Mindezek után megpróbál a mű és tárgyának egyedisége köré egy világot építeni, továbbá azonmód el is helyezni önmagát és a befogadót ebben a világban. A művészet befogadásának egyik legnagyobb élménye épp abból jön, hogy megérthető világot kapunk általa, vagy ha nem megérthető, akkor érthetlenségének helyei és okai megmutatkoznak. És így épp megérthetlensége révén és felől értelmezi a világot.

A magyar közgondolkodásban sokféle babona van, az egyik ilyen a jelentős művészet spontaneitásának babonája. Hogy kultúráról nem szabad írni. Írni nem is kell róla feltétlenül, de ismerni kötelező. Bár tulajdonképpen a kultúráról való írás elkerülhetetlen. Ha valaki a legszembetűnőbb hangot üti is meg, akkor sem a levegőből szívja azt, hanem egy már lepárolt népi vagy népies tónust vet be, és Petőfit követve a természet vadvirága szerepet próbálja segítségül hívni elmondandóihoz. Nem helytelen eljárás, csak arra hívnám föl a figyelmet, hogy ez az út is a műveltséganyag bevetése. Néha látszik, észrevehető a kulturális hatások sora a művön, máskor meg nem, de attól még ott van. Érzékeny műszerrel ki is mutatható. Épp a nyomeltüntetés a kulturális hatás az ilyen művekben. Az antikulturális lecke abszolválása.

Az irodalomtörténet fogalma egyértelműen az azonos műfajú művek egymásra hatásának logikájára épül, de ugyanígy lehetséges lenne egy olyan művészettörténetet megírnunk, ahol a *művészet* kifejezés valóban az összes művészeti ágat jelenti? Ahol módszeresen kutatjuk a különböző ágak közötti kölcsönhatásokat. Észrevevesszük. Bevalljuk. Sőt, dicsekszünk velük. Ahogy a föld élővilága is egyetlen nagy rendszer, a művészet is az. Minden mindennel összefügg.

Nézzünk akkor erre néhány saját példát. Művészeket, művészeti ágakat fogok megnevezni, és megpróbálom leírni, mit tanultam tőlük, illetve belőlük.

Fellini – Filmjei a '80-as évek elején induló fiatalnak (kicsit hosszadalmas körülírása ez önmagamnak) elképesztően sokat jelentettek abban az életemény, de szürke, fantáziátlan és alapfekvésében inkább tehetségtelen korban. A legvidámabb barakkban nem bontakozhattak ki ragyogó, színes egyéniségek. (Az érdekes emberek, művészek másként voltak megragadóak, igaz, nekem, mint különösebb kapcsolatokkal nem bíró kezdőnek, többségükben ők is hozzáférhetetlenek maradtak.) Fellini filmjeiből fantázia, szertelenség, életöröm, szürrealitás, meghökkenítő látvány, merészség, maga-

élmény – ihlet – inspiráció – címmel új sorozat a Kortársban! Azt kértük szerzőinktől, hogy írjanak esszét arról, életemény bármely szakaszában melyik társművészet vagy társművészetek, alkotók, művek vagy akár csak egyetlen mű volt-e elemi hatással művészetszemléletükre, illetve mi vonzotta a másik művészi nyelvben, megvalósulásban.

biztosság, keresés, a művészet szabadsága és az általában vett szabadság áradt. Mikor a minap egy kedves fordító(m) azt mondta, hogy „a mondataid színesek, élvezetesek, örömtelien írsz”, akkor rá kellett döbbenjek, hogy ez bizony Fellini-hatás. Hogy nem magamnak kell hálás legyek, hanem a Mesternek. Fellini képei! A gyertyaoltás a *Casanovában*, a vasgolyó a *Zenekari próbában*. A fürdő a *Nyolc és félben*! A csúszda a *nők városában*. Azt hittem, ez a művészet. De ha nem ez, akkor mi?

Bergman – Az olasz művészek dús, életigenlő szépségéhez képest a skandinávok riasztóak, meg-hökkentően kemények, kérlelhetetlenek. Bergman, akit a 20. század egyik legnagyobb alkotójának tartok, ilyen. Ő az eszközök minimalizálásában volt olyan radikális, mint Fellini a szinte áttekinthetetlen halmozásában. A *Rítus* című film minimalizmusa elsöre elriasztott, de hogy mi a színház, ebből sejtettem meg elsőként. Miközben az a film egyáltalán nem filmre vett színházi előadás, hiszen nagyon is filmes eszköz az arc közel hozása, a külvilág teljes kizárása. Színházjellege attól van, hogy a színház betemetett gyökeréig nyúl vissza, annak rituális, szakrális tartalmáig. Bergman eszközei látszólag racionálisak, de annyira, hogy az már maga az irracionális. Szinte eszköztelen formálásmódja maga a költészet. Hogy egy játékfilm épülhet a vers szabályai szerint, azt egy másik filmjéből, a *Personából* kellett megértsem.

Peter Brook – és a *Mahábhárata*. 1990 elején két hónapot Párizsban töltöttem. Ott az idehaza akkor még jóformán ismeretlen óriásplakátok, amelyek sosem zavaró helyen voltak megtalálhatók, teljesen elbűvöltek. A Benetton antirasszista plakátjai és a filmplakátok. A *Mahábhárataé* az elefántfejű istent, Ganésát és a nagy mesélőt és ősatyát, Vjászsát ábrázolta. Ha jól emlékszem. Mindenesetre magát a költészetet és a mítoszt. Ott-tartózkodásom során, miután eljött a premier, vagy kétszer-háromszor láttam, azóta legalább tízszer, lehet, hogy hússzor is. Ez a film egy nagyon hosszú színházi előadásból készült. Egyértelműen díszletek között veszik föl, se a játék, se a képi megformálás nem a külsődleges valóság megjelenítésére törekszik. A valóságnak nem a felszínét mutatja, hanem a mélységeit. A valóság mélységeinek pedig ilyen rétegei vannak: hagyomány, kultúra, költészet, mitológia. Itt nem tükrözni vagy utánozni akar a rendező, hanem ábrázol, de olyan intenzitással, ami a teremtés gesztusával rokonítja, és erejével ruhazza fel. Ezt akarom, mindig is ezt akartam elérni munkám során. Nem az íróságért író lenni, hanem a teremtés rekonstrukciójában segédkezni, amennyire lehet. Vagy annál egy kicsit jobban, többet, alaposabban. A lehetetlen lehetségessé tette ez a film, és azzal biztatott, hogy meg lehet csinálni, ami lehetetlenség.

Cseh színház – 1991 tavaszi félévét Prágában töltöttem, és azzal vesződtem, hogy több év tanulás után végre valóban megtanuljak csehül. Ebből a célból minden este színházba mentem. Van, aki a cseh nyelv tanulásához a kocsmába járásra esküszik, nekem más a módszerem. A kocsmában minden szétoldódik. A színházban minden egy energianyalábra áll, a színpadról áramlik a nézőtér felé. A kis pincékben levő cseh színházakban, ahol a feketére festett fal nem engedte sehová elszökni az energiát, minden a nézőkbe áramlott. Áramlott? Dőlt, zuhogott be. És az esztétikai hatás mellett melleleg jött a cseh nyelv is. Semmit se értettem, és mindent értettem. Mert akarták, hogy értsem. Mert megengedték, hogy értsem. A színészeknek volt fontos. Általában az egy nyelvet anyanyelv-ként beszélők nem kívánják megosztani a megértés titkát idegenekkel. Élvezik, hogy jobbak, élvezik a titkos tudásukat. Egy nyelvet csak akkor lehet megtanulni, ha a beszélői megengedik az embernek. És a színházban megengedik a nyelveken szólást. A színház maga a nyelveken szólás. Ez az a már emlegetett szakrális alap, amiről beszéltem az előbb. Sorolhatnám az előadásokat, színházakat, színészeket, rendezőket. Egyesével is egész csodálatos volt, de az összesség, ez a prágai földalatti kultúrhálózat utolérhetetlen. Nem titkolt katakombákban minden este újító jellegű vagy radikálisan hagyományos szertartásokat celebráltak. A cseh nyelv lett számomra a színház nyelve. Mikor hazatérve először színházba mentem, egyszerűen nem értettem, miért beszélnek a színházban magyarul. Szinte nevetgetnékem támadt attól, hogy mennyire semmi igyekezetembe nem kerül a dialógusok megértése. Hiányzott az az erőfeszítés.

Vonósnégyesek – A vonósnégyes a zene csúcsa. A kamarazene, de abból is a legvilágosabb, legletisztultabb struktúra, és ugyanakkor teljességélmény a vonósnégyes. Melynek révén mindent el lehet mondani. Hiszen a zenével igazán semmit nem lehet elhallgatni. Legfeljebb a befogadó számára le-

hetséges ez. Az ő elhallgatása meghallgatás, mögéhallgatás, alá- és föléhallgatás, néha széthallgatás, visszahallgatás, ellenhallgatás, de nem elég a belehallgatás, és kilóg a kihallgatás. Ám most másról akarok beszélni. A vonósnégyesek mélységélességéről. Egy szimfónia hozzájuk képest már mindenféle díszszel kicicomázott csinnadratta, a lényege sokkal jobban el van ásva a zene, a szépség alá, a szépségből több minden a felszínen reked, ott tartja a figyelmünket. A vonósnégyes nem szorul dekorációra, mert átlátható, le egészen a pokoli mélységig látni (Schubert: *A halál és a lányka*, a kései Beethoven-kvartettek). Gimnáziumi énektanárom az egyik órán azt mondta, hogy Bartók vonósnégyeseit ő se érti. Már rohantam is a Rózsavölgyi boltba, szerencsére kapható volt egy nagy kék dobozban a hat vonósnégyes (Takács Quartett). Értettem. Bár nem tudom, hogy lehet érteni vagy nem érteni a zenét. De értettem azt a radikális vizsgálódást, ahogy a világ szerkezetét a négy vonós egymásba kapaszkodó bonyolult szölamáival megmutatja. Aztán persze elindult a szenvedélyes lemezgyűjtés. Beethoven összes. Brahms, Ravel, Mozart és persze az alapító atya, Haydn. A vonósnégyes hallgatása a lehető legjobb stimulálószer a versíráshoz. Amit a zenében megvalósít a komponista és megvalósítanak az előadók, azt az átlátható bonyolultságot, irritáló radikalizmust kell megvalósítani a versben is. Az opus 133-as nagy fúga Beethoventől! Mint a *Duinói elégiák!* Később, mikor színdarabokat kezdtém írni, az opera lett a stimuláló szerem, ahol a dialógus lehetőségét éneklük, zúgják a fülbe hihetetlen érzelmi intenzitással. Mozart, Verdi szinte érezni tanít. A vonósnégyes komponistája viszont gondolkodni, értelmezni a világot. Ezáltal beszél mindenről. Ez a szemlélet maga a minden. Egy vonósnégyesben minden benne van, mert érintésközelbe hoz mindent. Nem marad megérthetetlen a világból semmi. Egyszerre ima és imatagadás, átok-elsimítás és -visszafordítás. Valóságfékező és álom-kierősítő hatása tiszteletre és figyelemre méltó. Mint minden nehéz művészetnek. Az ilyenek tartják életben a társadalmat mint emberi közösséget. Nem kell mindenkinek kvartetteket hallgatnia, játszani, de a szólam nem maradhat el. E szint nélkül csak pusztá biológiai lények lennénk. Kiveszne az isteni tartalom az életünkből. Persze azt gondolhatnánk, hogy az isteni tartalom megjelenítéséhez elég a valási élet. Művészettől megfosztva a vallás olyasmiről kénytelen beszélni, amit nem jelenít meg. A hit struktúráit giccses képekkel és didaktikus tanmesékkel még csak megközelíteni sem lehet. Bár még azok is a művészet körébe tett kudarcos kirándulások. Ám a kudarc ilyen értelemben nem lehet egy sikeresen kinyitott metafizikai kapu kulcsa.

Fordítva viszont igaz, aki a nehéz művészet rejtelseibe leereszkedik, nehéz verset olvas, vonósnégyest hallgat, Rembrandt festményeit nézi, arra nem egyszerűen a festő szeme néz vissza, hanem egy nagyobb, nyitottabb, mindent értő és mindenben átlátó szem is. Átlátni a struktúrákon, erre tanít a vonósnégyes. A hazugság, a képmutatás, a butaság struktúráin. Az értelem, az őszinteség, az igazság struktúrái révén. Az etika, a filozófia és a teológia a szerkezet és nem a téma révén képződik meg. És kitalthatatlan a művészetből, kiperelhetetlen.

Rembrandt – és talán ezen a jelentős életművön belül is az önarcképek. Ez a hihetetlenül nagy művész nem a siker után futott, ahogy a hasonló képességekkel bíró Rubens képeinek többsége közönség-kegykereső, unalmas virtuóztatás, korízlés- és korízléstelenség-kielégítés. Rembrandt is volt sikeres, és nem is szégyen sikeresnek lenni, amíg az nem követel túl komoly megalkuvást. A túl komoly megalkuvás értelme persze lényegében: bármilyen megalkuvás. A mű logikájához való alkalmazkodást kivéve. Ez az egyetlen, amit nem tilos, hanem egyenesen kötelező elfogadni. Mert az nem szabályok követése, hanem létrehozása és következetes betartása. Olyan feltételek elfogadása viszont tilos egy alkotónak, amelyek letérést jelentenek az útról, amelyen járnia kell. Ha út az egyáltalán. Rembrandt sikert sikerre halmozott, de kiment alóla a kor, a megrendelők megunták, nem tudom. Nem mindig volt modellje sem, de mindig rendelkezésre állt a saját arca, festhette magát, nem azért, hogy valami szépet hazudjon magáról, hanem hogy igazat mondjon a világról. De nem is azért, hogy kínozza magát. Vagy a világot. Egyszerűen csak látott. Dehogyan. Nem egyszerűen és nem csak! A képei nem állnak meg a felületnél, mennek befelé, nem tudom, merre, mert nem az agyat mutatják, hanem a lelket és a szellemet, a világértést és az egzisztenciát. Ha Rembrandtot néz az ember, utána már mindenütt verseket fog látni a világban. Vagyis egzisztenciává kitépelt valóságdarabokat.

Mindez csak néhány kiragadott példa volt. Az élvezkedések, hatások és inspirációk sorozata máig tart, egyszerre öt könyvet olvasok, ha külföldön járok, mindenképp elmegyek múzeumba, lehetőleg képtárba, és legalább egyszer színházba. Hihetetlen kincseket hordozunk magunkkal. De a mai emberiség

vagy annak úgynevezett gazdasági és politikai elitje úgy csinál, mintha a kultúra a csizmájára tapadt sár lenne, amit az előszobában le kell verni a lábunkról. Aki a lelkére is csizmát húz, aki a szellemét ilyesmibe bújtatja, az segítségre szorul, mielőtt bajt okozna. Az ember a kultúra kincseiből minél többet meg kell szerezzen magának, mert ez az a vagyon, amit ha a miénk lesz, attól más is gazdagodik. És fordítva, minél kevesebb ember rabolja el magának, annál szegényebbek lesznek a többiek is.

KECSŐ ENDRE, Szobor és puttók; Puttók és a vért, 2019

